

בכי לדורות

רב דניאל מן

ר"מ בכולל ע"ש גרוס

ישיבת רבינו יצחק אלחנן שבארץ ישראל

בתשעה באב אנחנו מגיעים לשיא האבלות שאנחנו, כאומה, יכולים להגיע, אבלות שהולכת ומתחזקת מתקופת בין המצרים, לתשעת הימים, לשבוע שחל בו תשעה באב, לליל תשעה באב עם כל עוצמתו. כיהודים טובים, אנחנו מתכוננים בוודאי כדי לוודא שנצליח לקיים את מצוות היום על הצד הטוב ביותר. אבל יש צד רגשי בתשעה באב, לא פחות מאשר במועדים אחרים ואולי יותר, ותוכנו קשה להגדיר ובוודאי קשה לקבוע אותו כהלכה פסוקה. ואולם, אין צווי בהלכה לבכות, אלא שיש הלכות המיועדות לחקות מצב של אבלות על מיתת קרוב משפחה, אבל גם יש מאפיינים מיוחדים לניהוגי אבלות אלה. יש דינים המיועדים כדי שלא יסיח אדם דעתו מן האבלות, דהיינו, שהאוירה שהניהוגים אמורים להביא, תישאר חזקה בתודעתנו. ולכן, לדוגמה, נוהגים עד חצות של תשעה באב לא לעשות מלאכה (רמ"א, או"ח סי' תקנד סע' כב, ועיין במשנה ברורה שם ס"ק מג) ולא לעסוק בהכנת אוכל לשבירת הצום (שולחן ערוך, או"ח סי' תקנט סע' י), אלא להשקיע את מירב זמננו באמירת קינות (רמ"א שם סע' ג).

למרות כל המעשים שאמורים לגרום לנו להתאבל ממש בלב ונפש כעל טרגדיה אישית, קשה לברוח מהתחושה שהרבה ממעשנו הם מעשים שלא מצליחים להחיות את תחושת האבלות, ואנחנו מסתפקים בעל כורחנו במצב של "אי-שמחה". אפשר להאשים אולי את אורך הזמן מהחורבן (עיין כתובות דף סב ע"א), את ראשית צמיחת גאולתנו שמשכיחה במידה לא מבוטלת את חשכת הגלות, ואת המצב הכלכלי/חברתי בתוך גלויות כמו של אמריקה, שגם בזמן שפל משאירים את רובנו ב"בעיות של עשירים". על כל פנים, מעבר למצוות היום הטכניות, יש עבודת השם רעיונית ורגשית שאמורה לתפוס אותנו ביום כביר זה, שכפי שאומרים בשם הרב ישראל סלנטר, מסוגלת להעלות אותנו לא פחות מיום הכיפורים.

אחד הצירורים החזקים של היום מגיע מהפסוק השני של מגילת איכה. "בכה תבכה בלילה ודמעתי על לחיה אין לה מנחם מכל אהביה". גם אם אנחנו כיחידים לא תמיד בוכים, אבל ירושלים ואנחנו כאומה, בוכים בלילה. חז"ל דורשים שקיום ועיתוי הבכי הזה נקבעו מאות שנים קודם. אומרת הגמרא במגילה (דף כט ע"א), בקשר לתגובת בני ישראל אחרי שמיעת דיבת המרגלים: "ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר יד:א) – ואמר רבה אמר ר' יוחנן: אותה הלילה ליל ט' באב היה; אמר הקב"ה: 'אתם בכיתם בכיה של חנם, אני אקבע לכם בכיה לדורות'." ממשיכה הגמרא להסביר איך ששני בתי המקדש נשרפו באותו היום. מצד אחד, נראה הדבר כעונש מידה כנגד מידה. אבל זה לא דווקא עונש במונח הפשוט, שהאירוע המצער קרה כתגמול לעבירה שנעשתה. העונש המפורש לחטא המרגלים היה ארבעים השנה שבמדבר, ואילו חורבנות בתי המקדש היו עונש על עבודה זרה, שפיקות דמים, גילוי עריות, שנאת חינם וכו'. העניין של 'זה כנגד זה' קשור כנראה בעיקר לעניין בחירת העיתוי. הקב"ה בחר את הזמן המתאים לבכי שממילא יהיה, שייפול בזמן שצריך תיקון מבחינת הבכי. זאת אומרת, נבכה באופן כזה שתהיה ממנו תועלת חיובית, ודלא כבכי של אבותינו במדבר שלא היה רק בלתי מוצדק אלא שהיה הרסני.

נסתכל, אם כן, בתופעה של בכי, גם מבחינה מדעית, אבל בעיקר, תורנית/רעיונית, כמעשה שמציין תגובה אנושית מובהקת ועוצמתית למצבים חשובים או פשוטים. חושבים על בכי כעל התפרצות טבעית של רגשות, ואמנם תיאור זה הוא נכון. אבל יש בבכי אלמנטים ביולוגיים שונים ומשמעויות שונות מאוד במצבים שונים. לפי ההגדרה המדעית העיקרית שראיתי, crying מתייחס בעיקר להזלת הדמעות, ומעניין לדעת שהרכב הדמעות משתנה לפי מצב הרוח בזמן שאדם מדמע. אבל יש עניין נוסף וחשוב בבכי, והיא הרמת הקול המיוחדת. אנשים בוכים נשמעים שונים זה מזה, וכן משתנה מאוד הקול לפי נסיבות הבכי. עניין זה בולט במיוחד בקשר לתינוקות, שאמותיהן יכולות להבין לפי קול הבכי מה המניע לבכי. מעניין גם שבכי, שבדרך כלל מזוהה עם כאב או בשורות רעות, מופיע גם במקום שמחה יוצאת דופן. מומחים מסבירים שזה דרך אנושי להתמודד עם דבר עוצמתי שקשה לעכל בשלווה.

במסורת שלנו, הן בתנ"ך והן בדברי חז"ל, מתייחסים לעתים לא רחוקות בנפרד לשני האלמנטים של בכי: הרמת הקול והזלת הדמעות. דוגמאות הן: "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה" (ירמיה לא:טו), הפסוק הנ"ל: "בכה תבכה בלילה ודמעתה..." (ירמיה א:ב), ומאמר חז"ל: "... בוכין ומורדין דמעות (עירובין דף יט ע"א). בכמה מקומות התורה מדגישה את הקול של הבכי, כגון אצל הבכי הנזכר של רחל. ובאמת יש לראות בקול הבכי כאל דרך לתקשר עם אחרים. בוודאי אצל תינוקות העניין כן. תינוק, שאינו יודע לדבר, מנצל כלי זה לרמוז לסובבים אותו מה מפריע לו. וכן אנו מוצאים אצל אסתר שרצתה להעביר, באופן שישפיע על רגשות אחשוורוש, את חומרת הצער שלה ("ותבך ותתחנן לו" – אסתר ח:ג). הבכי שם הוא חלק מתהליך בקשתה של אסתר. בגלל הפן הרגשי והתקשורתי (communicative) של בכי, היינו מצפים שבכי הוא אחת הלשונות הרבות של תפילה. אולם, כשמדרש רבה בפרשת ואתחנן מונה עשר לשונות של תפילה והילקוט שמעוני מונה שלוש עשרה, בכי אינו ביניהן. היה מקום להשיב שתפילה צריכה לכלול תוכן, ואילו בכי הוא עצם הקול או הדמעות בלי לוויה מילים. אבל מוצאים גם מילים שמלוות בכי, כגון: "כי בכיתם באזני ד' לאמר מי יאכלנו בשר..." (במדבר יא:יח). לכאורה צריך לומר שבכי אינו פנייה ישירה אל השם עם בקשה מסוימת, אלא דרך להביע את הרגש. בבקשת הבשר, בני ישראל דווקא לא בקשו את הבשר מהשם, אלא אדרבה הם התחצפו באומרם, כדי שד' ישמע, שאין ממי לבקש את הבשר, כי הכחישו שהקב"ה יכול לעזור להם (ועיין באור החיים שם, שמפתח את הרעיון הזה). דווקא אם היו מבקשים במקום לבכות, אז לא היתה בעיה, לפחות לא כל כך גדולה, בעניין הבשר ("כי בכיתם"). יוצא אם כן שבכי הוא מעשה קונקרטי שמביע את הרגש. אם הרגש הוא בריא, הבכי הוא חיובי; אם הרגש הוא שלילי, אז העובדה שהרגש מוצא ביטוי במעשה, שהיא אמנם נעשה מרצון רק במקצת, מחזק את בעייתיות העניין.

נחזור עכשיו לבכי בלילה תשעה באב בסיפור המרגלים. בני ישראל לא היו צריכים לדאוג מהאתגר של הכניסה לארץ ישראל, וגם אם כן, זה לא היה אמור לייאש אותם במידה שהיה גורם להם לבכות. יתכן שהעונש הגיע להם על התלונות שהטיחו במשה למחרת: "לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו. ולמה ד' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב, נשינו וטפנו יהיו לבז..." (במדבר יד:ג). אולם, חלה פגם גדול בכלי של בכי שניתן לבני האדם בכלל ולבני ישראל בפרט, כאמצעי לעורר רחמים. בני ישראל נענשו בחורבן שני בתי מקדש ובגירוש מארצם, והדבר הוכן לא במעט במדבר (אף על פי שעיקר העונש היה בגלל דברים אחרים, וכנ"ל), כדברי נעים זמירות ישראל (תהילים קו: כז-כז): "וימאסו בארץ חמדה, לא האמינו לדברו. וירגנו באהליהם, לא שמעו בקול ד'. וישא ידו להם, להפיל אותם במדבר. ולהפיל זרעם בגוים, ולזרותם בארצות...". אבל קביעת הבכי לדורות לא היה רק שיהיה על מה לבכות, אלא שתהיה הזדמנות לבכות כמו שצריך: לא על "מי יאכלנו בשר" ולא על "לו מתנו בארץ מצרים", אלא על חורבן בית המקדש, שהוא בכי ראוי, בכי של געגועים לשיבת השכינה לעיר הקודש ולעם הקודש.

לימוד נוסף בהבנת בכי לומדים אנו מרבי עקיבא. וזה לשון הגמרא המפורסמת שמסיימת את מסכת מכות: "פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: (במדבר א:נא) "והזר הקרב יומת", ועכשיו שועלים הלכו בו, ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: (ישעיהו ח:ב) "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו" - וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב: (מיכה ג:יב) "לכן בגללכם ציון שדה תחרש [וגו]"; בזכריה כתיב: (זכריה ח:ד) "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם" - עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה - בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: 'עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!'"

יש לשאול על התנהגות רבי עקיבא. האם רבי עקיבא באמת לא האמין שיש לבכות על שועלים במקום קודש הקדשים? האם לא נהג להתאבל בתשעה באב או לקרוע בגדיו כשראה את מקום הבית? (עיין באגדות המהרש"א שמדייק מהגמרא שבאמת גם רבי עקיבא קרע בגדיו באותו יום, בהר הצופים). לא כן הדברים, אלא רבי עקיבא אמר שהמסר מראיית השועל בבית קודש הקדשים אינו יכול להסתיים בבכי, מעשה שמדגיש את המרכזיות של הרגש של עצב על המצב העגום של חורבן הבית וגלות השכינה. אלא סבר רבי עקיבא שצריך להתאבל על החורבן באופן כזה שלא מתייאשים, אלא מסתכלים בצפייה לקראת העתיד. לפי ראיית רבי עקיבא, העתיד מבטיח יותר דווקא אחר ראיית השועלים מאשר לפני. מעניין ששאלו את רבי עקיבא: "מפני מה אתה מצחק", והוא משיב "לכך אני מצחק". "מפני" משמע שיש משהו שנמצא לפנינו שגורם שמחה. "לכך" רומזת על יעד עתידי שאליה קשור הצחוק. זאת אומרת, הם

מתרכזים על העבר/הווה. איזה דבר הוא משמח, שועלים!!? הוא עונה, שאין משהו משמח לשמוח בו בהווה, אבל יש משהו לשמוח עליו מבחינת ההסתכלות לקראת העתיד.

אם זה פירוש הצחוק במקום הבכי לרבי עקיבא, אז ניתן להבין דבר שעליו רבי עקיבא כן בכה ולא צחק. רבי עקיבא פגש את אשתו של טורנוסרופוס (עבודה זרה דף כ ע"א) והגיב עם שחוק ובכי. השחוק היה, אומרת הגמרא, בגלל שידע שהיא תתגייר ותתחתן איתו, והבכי היה על היופי שלה שיבלה בעפר (אחר מותה). קשה לתפוס איך האופטימיסט הגדול ראה לנכון לבכות דווקא על דבר כל כך טבעי וטריוויאלי כמו בליית יופי אשה בקבר. לפי דברינו, הדבר מובן מאוד. רבי עקיבא לא הנמיך את העצב שבדברים עצובים, אלא הוא ראה את הטוב העתידי שיכול לצמוח מאותם דברים שקשים בהווה. אבל היופי של אשת טורנוסרופוס, שהוא דבר נחמד בהווה, כשיפסיק לא תצמח מהפסקתו טובה לעתיד לבוא, ולכן מצא לנכון לבכות, דווקא על דבר טריוויאלי זה.

אנחנו איננו ברמה של רבי עקיבא, ואמורים לבכות ולא לצחוק על דברים עצובים. הקב"ה לא ציווה לנו לבכות בתשעה באב, אבל אפשר לומר שקיווה וציפה ממנו שנעשה כן. על ידי זה נגביר את כיסופינו למקדש בבנינו וחזרת השכינה אליו ואלינו, וכפי שמרחיב בטוב טעם הרב חיים פרידלנדר (שפתי חיים, מועדים ג', עמ' רצד והלאה). זה קביעת הבכיה לדורות וזה התיקון של השימוש בבכי מבחינה לאומית. אבל נראה שיש גם תועלת אישית גדולה. הבטיחו לנו חז"ל (תענית דף ל ע"ב) ש"כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר: 'שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה' (ישעיה סו:י)". מאז שנאמרו דברים אלה, התאבלו הרבה אנשים שטרם ראו בניין עיר הקודש והמקדש. אמנם, יתכן שההתאבלות הוא תיקון שלא רק מהווה חלק מזכויותינו העשויות להחיש גאולה לעם מחכי קץ, אלא יוצרים קשר בין המתאבלים כבר בזמן הגלות עם השמחה העתידית. אם לא נזכה לראות עוד השנה את שמחת ירושלים כפשוטה, נקווה לראותה דרך געגועינו הבריאים, ובסופו של דבר, יקויים בנו דברי הפייטן: "ששון ושמחה ונס יגון ואנחה בשובי לירושלים".